

Аб'ектыўнасць патрабуе...

У тэрміне "ўрач-лячэбнік" як адным з адпаведнікаў замацаванага слоўнікамі "лечачы ўрач" (лечачыі врач) форма *лячэбнік* - дэрыват (утварэнне) ад прыметніка *лячэбны* (*лячэб-нік*), які падаецца ў шэрагу спецыяльных медычных найменняў (паводле "Руска-беларускага слоўніка" 1993 г. і яго пазнейшых перавыданняў): *лячэбнік* (*лечебник*), *лячэбніца* (*лечебница*), *лячэбна-гімнастычны* (*лечебно-гимнастический*), *лячэбна-дыягнастычны* (*лечебно-диагностический*), *лячэбна-аэдарэўленчы* (*лечебно-оздоровительный*), *лячэбна-прафілактны* (*лечебно-профилактический*), *лячэбна-працоўны* (*лечебно-трудоуой*).

Выпускнікі лячэбнага факультэта медуніверсітэта былі ўладальнікамі дыпламаў з найменнем спецыяльнасці (спецыялізацыі) *ўрач-лячэбнік* (*врач-лечебник*).

У расійскай мове яму раней адпавядала *врачебник* - ўтварэнне ад *врачевать* 'лячыць' (праз стадыю *врачебный*). І ў беларускай частцы слоўніка падаецца тое ж: *врачебно-консультационный* - *ўрачэбна-кансультацыйны*; *врачебно-контрольный* - *ўрачэбна-кантрольны*; *врачебно-санитарный* - *ўрачэбна-санітарны*; *врачебный* - *ўрачэбны*; *лечебный* - *лячэбны*; *медицинский* - *медыцынскі*, *медычны*.

Праўда, гэты дзеяслоўны назоўнік у беларускай мове мае семантычны адэкват з коранем *леч-*: *врачевание* - *лячэнне*, *врачевать* - *лячыць*. Слова *врачиха* перакладаецца *лекарка*, *доктарка*.

Найбольш прыдатны беларускі адпаведнік тут *ўрач-лекар* (*врач-лечебник*) ці ранейшага *врачебник*, якое ў гэтым слоўніку мае беларускі адэкват *лячэбнік*.

Слова *лекар* - выразны і значэннем, і марфемна будова дэрыват адлечі. Лексема *лекі* мае два значэнні: 'медыцынскі сродак для лячэння ці папярэджання хваробы', 'лячэнне'.

У расійскай мове *лекарь* кваліфікуецца як ненарматыўнае ў пісьмова-кніжнай мове (застарэлае або прастамоўнае). Гэтую "бірку" захавалі за словам *лекар* і беларускія акадэмічныя слоўнікі, хоць "Беларуска-расійскі слоўнік" (1926) М. Байкова і С. Некрашэвіча падае яго як нейтральнае слова: "Лекар м. доктор (мужчина)"; і *Лекарка* ж. - *жэнщина-врач*. Тут і прыметнікі *лекавы* адпавядае рас. *лечебный*, а таксама *лекарственный*.

Натуральная беларуская форма *лекавы* здатная скрозь замяніць пазычанне (з ўсесаюзнага стандарту) *ўрачэбна-* і *лячэбна-*: *лекава-аэдарэўленчы*, *лекава-прафілактны*, *лекава-гімнастычны*, *лекава-дыягнастычны*, *лекава-кансультацыйны*, *лекава-кантрольны*, *лекава-санітарны* і інш. Ад *лекар* і жаночага *лекарка* і абрэвіятура *лекар* - *лекар-памочнік* (памочнік *лекар*).

У сучасным слоўніку, створаным знакамітымі лексікографамі (да прыкладу, Лявон Баршчэўскі - аўтар шэрагу перакладных слоўнікаў, у іх

ліку і "Еўраслоўніка"), змяшчаюць гэтыя словы. Так, у "Арфаграфічным слоўніку беларускай мовы" (Аўт.-склад. А.Л. Баршчэўская, Л.П. Баршчэўскі. - Мінск: Радыёплюс, 2010. - 560 с.): *лекава-аэдарэўленчы*, *лекава-прафілактны*, *лекава-санітарны*, *лекавы*, *лекар*, *лекарскі*, *лекі* (С.237).

Дарэчы тут будзе нагадаць, што і першы акадэмічны перакладны даведнік "Руска-беларускі слоўнік" пад рэдакцыяй правадзейных членаў АН БССР Я. Коласа, К. Крапівы і члена-карэспандэнта АН БССР П. Глебкі (Масква, 1953) падае адпаведнікі да рас. *врач* і *врачебный* беларускія лексемы *лекар*, *доктар*, *лекарскі* (С.73). Падкрэслім - без аніякіх стылістычных абмежаванняў.

Слова *лекар* як найменне ўрача ўласціва ўсім славянскім мовам. Нашыя найбліжэйшыя суседзі - украінцы, палякі, славакі, чэхі - выкарыстоўваюць гэтае найменне. Вядомае яно і германскім мовам. Некаторыя этымолагі нават лічаць, што яно пазычанае з гэтых моваў, хоць дапушчаюць, што магло быць утворана ад *лекі* (*лек-ар*).

Сучасная афіцыйная лексікаграфія (і дэрываталогія) усё яшчэ ў лоне былога ўсесаюзнага стандарту. Выключэння не складае і медычная спецыяльная лексіка. У трохтомавіках "Руска-беларускі слоўнік" 1993 і 2005 у абедзвюх частках тое самае. І выпускнікі "лячэбнага факультэта да нядаўняга часу атрымлівалі дакумент з запісам *"ўрач-лячэбнік / врач-лечебник"*. Праўда, у самых апошніх гадах гэты тэрмін не выкарыстоўваецца.

Тэрмін "лечнік" фіксаваўся яшчэ ў 1920-я гады "Падручны расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік" В. Ластоўскага (Коўна, 1924, с.91) падае: "**Врач** м. вучоны **лекар**: *лекар*, *лекарскі*, *лякарыць*, *лечнік*, *лякарня*".

Прапанаваная А. Каўрусам *формалечэбнік* зусім натуральная. Дэрываты на -*нік* шырока выкарыстоўваюцца на Беларусі. У родных аўтару гаворках Зэльвеншчыны такія словы з агентывай семантыкай матчымыя амаль ад усіх дзеясловаў актыўнага дзеяння. "Гэтыя ўтварэнні надта моцна трымаюцца ў мове жыхароў Зэльвеншчыны і скарыстоўваюцца ў значэнні слоў, утвораных з дапамогай іншых суфіксаў літаратурнай мовы" (П.У. Сцяцко. Народная лексіка і словаўтварэнне. Мінск, 1972, с. 244).

Варта падкрэсліць, што суфікс быў сектыўным словаўтваральным фармантам пры абазначэнні асобы паводле дзеяння, занятку і ў старажытныя часы. У старажытнай беларускай мове гэты прадукцыйны словаўтваральны сродак выкарыстоўваўся на месцы іншых суфіксаў: *закладнік* (*закладчик*), *заступнік* (*заступитель*), *знатнік* (*знатець*) (Гістарычная лексікалогія беларускай мовы. Мінск. 1970, с. 57).

Згаданыя дэрываты з -*нік* стаяць у адным шэрагу з аддзеяслоўнымі назоўнікамі:

деланье - деланник (Тамсама).

Такая мадэль ўтварэння "дзеяслоўны назоўнік на -*ние* + суфіксальны фармант" (уласцівая і сучаснай літаратурнай мове: *забеспячэнне* - *забеспячэнец*, *паўстанне* - *паўстанец*).

Дэрываты на -*нік* уласцівыя беларускім гаворкам захаду і ўсходу Беларусі: *абеданнік* 'той, хто абедзе', *абіраннік* 'той, хто абірае', *аддыханнік* 'той, хто адпачывае', *адраблянік* 'адпрацоўшчык' і інш. (П.У. Сцяцко. Слоўнік народнай мовы Зэльвеншчыны. Гродна, 2005); *накіданнік* 'той, хто накідае сена, салому, гной на воз', *падаваннік* 'той, хто падае на стог, воз, скірду салому, сена, снапы' (Ф. Янкоўскі. Дыялектны слоўнік. Мінск, 1959), *грабеннік* 'грабец' *падаваннік* 'падавальшчык' (Г. Юрчанка. Дыялектны слоўнік. Мінск. 1966).

Такія аддзеяслоўныя найменні асобы шырока выкарыстоўваліся ў мастацкіх творах 1920-х гадоў. У Максіма Гарэцкага: *Асабліва спадабаўся слуханьнікам кулягавы гаршчок; загаманілі па дарожках гульнянікі, а ён доўгі час і ў гэтым разе быў толькі пабочным глядзеньнікам і ціхім думаньнікам* ("Дзве душы". Вільня, 1919). Ёсць яны і ў навуковых выданнях М. Гарэцкага. Так, у кнізе "Гісторыя беларускай літаратуры" (Вільня, 1920, с.133) чытаем: "*После агульнага запытання ў чытаньнікаў газэта перайшла на адзін сучасны кірылаўскі шрыфт*".

У брашуры С.К. Мініна "Хто такія камуністы" (Вільня, 1920, с. 8): "*Напоўніўшы яе рады свядоўмі змаганьнікамі, вы пойдзеце да перамогі*".

Шмат такіх слоў-найменняў асобы паводле яе дзеяння (стану) або занятку, падаецца ў "Маскоўска-беларускім слоўніку" М. і Г. Гарэцкіх (Вільня, 1921): *высыланнік* (отправитель), *галеннік* і *стрыжэннік* (парикмахер), *паручаннік* (поручитель), *перайманнік*, *пасылаваннік* (последователь), *купляннік* (покупатель).

Бачым іх і ў "Беларуска-расійскім слоўніку" М. Байкова і С. Некрашэвіча (Менск, 1926): *адкупнік* - откупщик, *бунтаўнік* - бунтовщик, *выведнік* - разведчик, *дастаўнік* - доставщик, *закупнік* - закупщик, *падказнік* - подсказчик, *перавознік* - перевозчик, *супярэчнік* - спорщик і іншыя.

Падаваліся гэтыя словы і "Расійска-беларускім слоўнікам" С. Некрашэвіча і М. Байкова (Менск, 1928). Выкарыстоўваліся яны і Якубам Коласам: "Змаганнікам за кастрычнік".

Але пачынаючы з 1930-х гадоў, дзеля набліжэння беларускай мовы да ўсесаюзнага стандарту - расійскай мовы, суфікс -*нік* стаў мэтанакіравана замяняцца на -*чык* / -*шчык* адпаведна расійскай мове. Гэта выразна засведчылі перакладныя акадэмічныя слоўнікі 1950-1980 гадоў і іх пазнейшыя перавыданні. Вось некаторыя прыклады для параўнання з "Расійска-беларускім слоўнікам" (1928) С. Некрашэвіча і М. Байкова і "Рус-

ско-белорусского словаря" (1982) пад рэдакцыяй К. Крапівы: *дастаўнік* - *дастаўшчык* (доставщик), *закупнік* - *закупшчык* (закупщик), *наборнік* - *наборшчык* (наборщик), *перавознік* - *перавозчык* (перевозчик), *укладнік* - *укладчык* (кладчик).

Кандыдат філалагічных навук Алена Цімашэнка ў артыкуле "Аб уплыве сацыяльна-палітычных фактараў на лексічную сістэму сучаснай беларускай мовы" абгрунтавана сцвярджае: "Перыяд з 20-х да 80-х гадоў ўключна павінен разглядацца як перыяд збліжэння лексічных сістэм беларускай і рускай моў амаль выключна за кошт папаўнення беларускай мовы словамі, фармальна і семантычна блізкімі або тоеснымі з адпаведнымі рускімі". І ў прыватнасці заменай беларускіх агентывных назоўнікаў мужчынскага роду з суфіксам -*нік* словамі, адпаведнымі рускім з суфіксам -*чык* / -*шчык* (Беларуская мова і мовазнаўства на рубяжы трэцяга тысячагоддзя. - Мінск, 2000).

Падчас актыўнага адраджэння беларускай нацыянальнай мовы (канец 1980-х - першая палова 90-х гадоў) складальнікі тэрміналагічных слоўнікаў аднавілі "рэпрэсаваныя" назоўнікі на -*нік* як адэкваты расійскіх на -*чык* / -*шчык*. Гэта пацвярджаецца нацыянальным друкам.

Дацэнт Іна Бубновіч у манаграфіі "Засаенне іншамовных слоў беларускай літаратурнаю моваю" (Гродна: ГрДУ, 2000, с.97) справядліва зазначае: "Намінацыі асобаў паводле дзеяння з суфіксам -*шчык* і яго мадыфікацыяй -*льшчык* праніклі ў беларускую мову пад уплывам рускай мовы ў часы нівеліравання адметнасці, самабытнасці беларускай мовы".

Згаданая даследчыца беларуска-рускіх моўных кантактаў А. Цімашэнка робіць доказную выснову: "Для беларускай мовы гістарычна больш натуральным з'яўляецца ўтварэнне назоўнікаў са значэннем асобы пры дапамозе суфікса -*нік*, а не -*шчык*".

Слушная выснова Генадзі Цыхуна, доктара філалагічных навук, загадчыка аддзела славянскага і тэарэтычнага мовазнаўства Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі, віцэ-прэзідэнта Міжнароднай акадэміі навук Еўразіі (АНЕ, 1994), акадэміка АНЕ (1994) (Г. Цыхун. У славянскім кантэксце // Полымя. 1987. № 12. С.206).

"Беларуская літаратурная мова ўсімі наяўнымі сродкамі, як і ўсе іншыя жывыя мовы, змагаецца за захаванне сваёй адметнасці ў сямі славянскім моў, што дарэчы дае ёй падставы існавання супраць параўтварэння яе ў "трасянку", карані якой схаваны глыбока ў нетрах камандна-адміністрацыйнай сістэмы".

Павел Сцяцко,
прафесар, доктар
філалагічных навук,
прафесар кафедры
беларускага і тэарэтычнага
мовазнаўства УА
"Гродзенскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Я. Купалы"